

Petro Rychkov
Politechnika Lubelska

BADANIA DZIEDZICTWA URBANISTYCZNEGO I ARCHITEKTONICZNEGO KSIĄŻĄT OSTROGSKICH: OSIĄGNIĘCIA I PROBLEMATYKA

Słowa kluczowe: Ukraina | Rzeczpospolita | Litwa | księżęta Ostrogski | architektura | urbanistyka | dziedzictwo

Petro Rychkov: prof. dr. hab. inż. arch., absolwent Wydziału Architektury Instytutu Inżynierijno-Budowlanego w Charkowie (1975). Od 1983 r. zatrudniony w Katedrze Architektury Uniwersytetu Technicznego w Równem (Ukraina), obecnie w Katedrze Konserwacji Zabytków Politechniki Lubelskiej. Specjalizuje się w dziedzinie historii architektury i urbanistyki, makietowania architektonicznego. Redaktor naukowy dwurocznika „Dziedzictwo architektoniczne Wołyńia”, Równe, t. 1–5.

Historiografia architektury różnych epok i narodów zna wiele przykładów inicjatyw budowlanych, które były organicznie związane z osobą klienta-mecenasa. Imię i nazwisko założyciela budowli dość często figurowało obok danych architekta. Co więcej, bywało i tak, że postać patrona nowego budownictwa wysuwała się na pierwszy plan, firmując realizacje architektoniczne. Również ukraińskie dziedzictwo dostarcza wielu podobnych przykładów. Pełne prawo do zaszczytnego grona ukraińskiego mecenatu architektonicznego mają niemal wszyscy przedstawiciele księżęcej dynastii Ostrogskich. A jeśli spojrzenie w przeszłość historyczną określimy ramami XV – początku XVII w., to nie znajdziemy ani jednej osoby świeckiej, która mogłaby konkurować z Ostrogskimi w zakresie wsparcia rozwoju kulturalnego i artystycznego.

Patronat wspomnianej dynastii nad dziełami architektury jest na stałe w centrum zainteresowań badawczych. W ciągu dwóch ostatnich wieków to zainteresowanie znalazło swoje odzwierciedlenie w znacznej liczbie prac badawczych, które stopniowo ewoluowały od rozdrobnionej faktografii

Il. 1. Książę Konstanty Iwanowicz Ostrogski podczas bitwy pod Orszą 1514 r., fragment malowidła ze zbiorów MNW. Fot. P. Rychkov.

Il. 2. Książę Konstanty Wasyl Ostrogski, awers złotego medalu, nieznaną złotnik, Ermitaż w Petersburgu.

w kierunku fenomenologicznym, źródłowym, analitycznym i syntetycznym. Obecnie istnieją podstawy do wnioskowania o powstaniu odrębnej gałęzi nauki zwanej *ostrogianą architektoniczną*¹, obejmującej wiedzę o książęcej dynastii Ostrogskich i jej spuściznie w Europie Środkowo-Wschodniej. W długim procesie jej kształtowania się można wyróżnić kilka kolejnych etapów.

Pierwsze informacje z zakresu ostrogiany architektonicznej zaczęto spisywać jeszcze w XIX w. „Rozproszone” w szerszych pismach historycznych dane o działalności budowlanej Ostrogskich dotyczyły głównie atrybucji chronologicznych, przesłanek historycznych oraz okoliczności społecznych i dynastycznych, w których realizowano projekty urbanistyczne i architektoniczne. Większość z nich nie straciła swego znaczenia do tej pory. Pośród rosyjskich autorów są Nikołaj Bykow², Fiodor Biłous³, Stepan Gołubiew⁴, Nikołaj Kostomarov⁵, Orest Lewicki⁶, Michaił Maksimowicz⁷, Akim Perłsztein⁸, Wasilij Pierogowski⁹, Nikołaj Petrow¹⁰, Nikołaj

¹ Ostrogiana (podobnie do cracoviana) – dokumenty, rękopisy, druki itp. o Ostrogu i książętach Ostrogskich.

² Н.П. Быков, *Князья Острожские и Волынь. Введение в историческую записку „Пятидесятилетие Острожского Св. Кирилло-Методиевского Братства”*, Петроград 1915.

³ Ф.И. Белоус, *Род князей Острожских, защитителей Юго-Западной Руси*, Львов 1883; tegoż, *Род князей Острожских, защитителей Юго-Западной Руси*, t. 2, Коломыя 1884.

⁴ С. Голубев, *Археологическая заметка о памятниках старины, находящихся в некоторых местностях Волынской епархии*, „Труды Киевской духовной академии” 1876, nr 3, s. 615–631; nr 4, s. 215–227.

⁵ Н.И. Костомаров, *Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей*, t. 1, Москва 1990, s. 535–562.

⁶ О. Левицкий, Анна-Алоиза, княжна Острожская, „Киевская старина” 1883, t. 7, s. 329–373.

⁷ М.А. Максимович, *Письма о князьях Острожских*, собр. соч. М.А.-К. Максимовича, t. 1, Киев 1876, s. 164–195.

⁸ А. Перлштейн, *Описание города Острога*, [w:] *Чтения в Обществе истории и древностей российских*, Москва 1847, s. 137–142; tegoż, *Несколько слов о княжестве Острожском*, „Временник императорского общества истории и древностей российских” 1852, z. 14, s. 33–48.

⁹ В.И. Пероговский, *Бывшие православные монастыри в г. Дубне Волынской губернии, основанные князьями Острожскими*, „Волыньские епархиальные ведомости” 1880, nr 28–29.

¹⁰ Н. Петров, *Краткие сведения о монастырях Волынской епархии, в настоящее время не существующих*, „Волыньские епархиальные ведомости” 1867, nr 2–8; tegoż, *Две надгробные надписи конца XVII века Константину Ивановичу и Константину Константиновичу князьям Острожским*, [w:] *Чтения в историческом обществе Нестора Летописца. Книга первая: 1873–1877 гг.*, Киев 1879, s. 79–81; [tegoż], *Волынь. Исторические судьбы Юго-Западного края*, изд. П. Батюшков, Санкт-Петербург 1888.

Predteczewski¹¹, Luka Rafalski¹², Apolon Sendulski¹³, Michail Strumenski¹⁴, Nikolaj Teodorowicz¹⁵, Fiodor Titow¹⁶, Nikolaj Tripolski¹⁷, Michail Tuczemski¹⁸, Konstantin Charłampowicz¹⁹, Fiodor Czetyrkin²⁰, Afanasij Jaruszewicz²¹ i in.

Tematyka architektoniczna i urbanistyczna była w tych pracach na ogół zagadnieniem drugorzędnym, ukazanym w szerszym kontekście społeczno-historycznym. Choć była to sfera rosyjskiej bibliografii mocno „uzupełniana” przez carską propagandę i rzetelnie cenzurowana, to pozostaje wciąż ważna dla współczesnych badań, daje bowiem niezbędną – choć fragmentaryczną – wiedzę. W tym sensie znamienne jest, że w dwóch ostatnich dziesięcioleciach szereg prac wyżej wymienionych autorów został reprinted lub opublikowany w tłumaczeniu na język ukraiński. Należy jednak

¹¹ Н. Предтечевский, *Значение князя Константина Константиновича Острожского в истории западнорусской церкви и народности*, Вильно 1913.

¹² Л. Рафальский, *Путешествие по Острожскому уезду Волынской губернии в 1864–1865 году*, Почаев 1872; tegoż, *Троицкий храм, бывший в г. Остроге на Волыни*, „Волынские епархиальные ведомости” 1883, nr 23 (część неофициальная), s. 669–681; nr 24 (część неофициальная), s. 696–707.

¹³ А. Сендульский, *Город Дубно*, „Волынские епархиальные ведомости” 1887, nr 14, s. 585–606; А. Сендульский, *Местечко Степань Ровенского уезда*, „Волынские епархиальные ведомости” 1882, nr 35 (część неофициальная), s. 1126–1142; i in.

¹⁴ М.И. Струменский, *Из Острожской старины*, Сергиев Посад 1916.

¹⁵ Н.И. Теодорович, *Город Староконстантинов Волынской губернии, основанный в 1561 году князем Константином Константиновичем Острожским. Исторический очерк*, Почаев 1894; tegoż, *Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии*, t. 1–5, Почаев 1888–1903; i in.

¹⁶ Ф.И. Титов, *Благодарный князь Константин Константинович Острожский, ревнитель православия и защитник русской народности в западной Руси*, Киев 1908; tegoż, *Путеводитель при обозрении святынь и достопримечательностей Киево-Печерской лавры и г. Киева*, Киев 1910.

¹⁷ Н.Н. Трипольский, *Историческое исследование о городах, местечках и сёлах Волынской губернии Острожского уезда*, Житомир 1880.

¹⁸ М. Тучемский, *Город Острог в современном кн. Константину Константиновичу Острожскому состоянии. Острожское княжество, черты домашней жизни кн. Константина-Василия по русским и польским историкам*, Почаев 1913.

¹⁹ К.В. Харлампович, *Острожская православная церковь: историко-критический очерк*, „Киевская старина” 1897, t. 57, s. 177–207; t. 57, s. 363–388.

²⁰ Ф. Четыркин, *Деятельность князя Константина Константиновича Острожского в пользу православия в юго-западной Руси*, „Волынские епархиальные ведомости” 1872, nr 8, s. 272–285; nr 9, s. 317–328; nr 10, s. 364–376.

²¹ А. Ярушевич, *Ревнитель православия князь Константин Иванович Острожский (1461–1530) и православная литовская Русь в его время*, Смоленск 1896.

Il. 3. Książę Janusz Ostrogski, kasztelan krakowski, fragment nagrobku w katedrze Tarnowa. Fot. P. Rychkov.

pamiętać, że ta dość obszerna historiografia wymaga weryfikacji w kontekście najnowszych prac.

W ciągu XIX w. istotny wkład do głębszego badania poszczególnych aspektów historii architektury Wołynia i rodziny Ostrogskich wnieśli również polscy autorzy, wśród nich Michał Baliński i Tymoteusz Lipiński²², Józef Wolf²³, Józef Dunin-Karwicki²⁴, Stanisław Załęski²⁵, Stanisław Kardaszewicz²⁶,

²² M. Baliński, T. Lipiński, *Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym opisana*, t. 1–3, Warszawa 1844–1848.

²³ J. Wolff, *Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku*, Warszawa 1895.

²⁴ J. Dunin-Karwicki, *Wędrowka od źródeł do ujścia Horynia*, Kraków 1891.

²⁵ S. Załęski, *Jezuici w Polsce*, t. 1–5, Lwów 1900–1906; i in.

²⁶ S. Kardaszewicz, *Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historii Wołynia*, Warszawa–Kraków 1913.

Józef Ignacy Kraszewski²⁷, Jan Tadeusz Lubomirski²⁸, Franciszek Rawita-Gawroński²⁹, Antoni Józef Rolle³⁰, Edward Leopold Rulikowski i Zygmunt Luba Radziwiński³¹, Tadeusz Stecki³² i inni. Wszyscy oni w mniejszym lub większym stopniu przyczynili się do wzbogacenia wiedzy historycznej, a więc w pewnym stopniu i do rozwoju ostrogiań architektonicznej.

Warto również zauważyć zasługi Władysława Łuszczkiewicza, autora artykułu *Ruina Bohojawleńskiej cerkwi w zamku ostrogskim na Wołyniu*, opublikowanego w 1886 r. w krakowskim czasopiśmie „Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce”³³. Biorąc pod uwagę unikalny obiekt zainteresowań autora, dość przekonujący sposób prowadzenia analizy wymienionej w tytule cerkwi *in situ* oraz profesjonalne wnioski, pracę tę można uznać za pierwsze skrupulatne badanie w dziedzinie sztuki architektonicznej związanej z inicjatywami budowlanymi książąt Ostrogskich.

Ponieważ w badaniach historyczno-architektonicznych ogromne znaczenie ma dawna ikonografia, należy zauważyć również, że właśnie w XIX w. zgromadzono dość poważny zbiór materiałów ikonograficznych i inwentaryzacyjnych. Największe zasługi mają w tym zakresie tacy mistrzowie, jak Antoni Lange, Jan Jakub Bourguignon, Jan Henryk Müntz, Napoleon Orda, Henryk Peyer, Zygmunt Vogel. Kilka ciekawych szkiców zostawił też po sobie Józef Ignacy Kraszewski, z kolei wiele unikalnych fotografii wykonał od lat osiemdziesiąch XIX w. rosyjski historyk sztuki i architekt Adrian Prachow.

Charakteryzując osiągnięcia ostrogiań architektonicznej w XIX – początkach XX w., możemy dojść do wniosku, że w sumie była to epoka uświadomienia podstawowego znaczenia dziedzictwa kulturowego, a w szczególności zabytków architektonicznych. Świadczy o tym szereg inicjatyw konser-

²⁷ J.I. Kraszewski, *Wspomnienia Wołynia, Polesia i Litwy*, Warszawa 1985.

²⁸ J.T. Lubomirski, *Regestra skarbcza książąt Ostrogskich w Dubnie spisane w roku 1616*, „Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce” 1900, t. 6, s. 206–221.

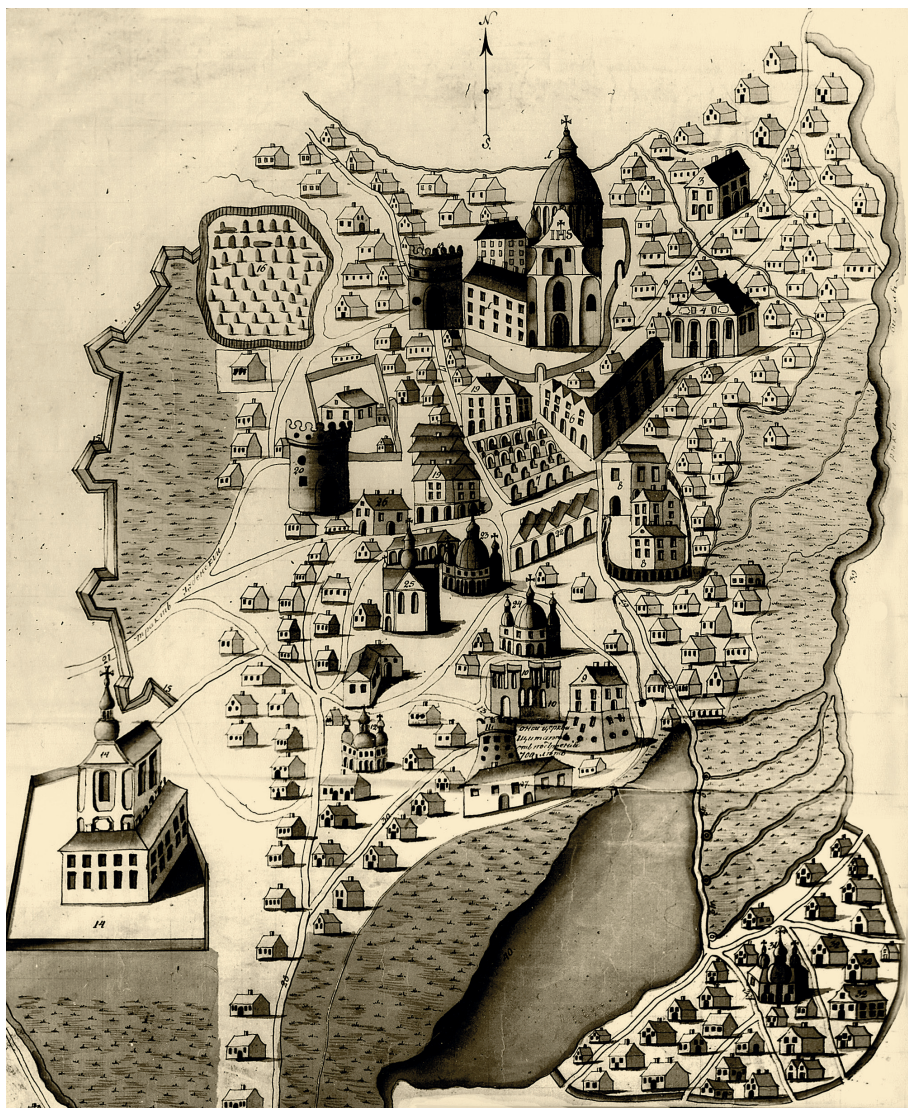
²⁹ F. Rawita-Gawroński, *Klasztor oo. Franciszkanów w Międzyrzeczu Ostrogskim. Szkic historyczny*, „Przewodnik Narodowy i Literacki. Dodatek Miesięczny do «Gazety Lwowskiej» 1917, s. 943–960.

³⁰ A.J. Rolle, *Ks. Bazyli Ostrogski i jego zatarg z Kosińskim*, [w:] tegoż, *Opowiadania historyczne*, Lwów 1887, s. 58–59.

³¹ E.L. Rulikowski, Z.L. Radziwiński, *Kniaziewie na Ostrogu Ostrogscy*, Kraków 1880; tychże, *Kniaziewie i szlachta między Sanem, Wieprzem, Bugiem, Przpetią, Dnieprzem, Sieniuchą i północnymi stokami Karpat osiedleni*, Kraków 1888.

³² T. Stecki, *Z boru i stepu. Obrazy i pamiątki*, Kraków 1888.

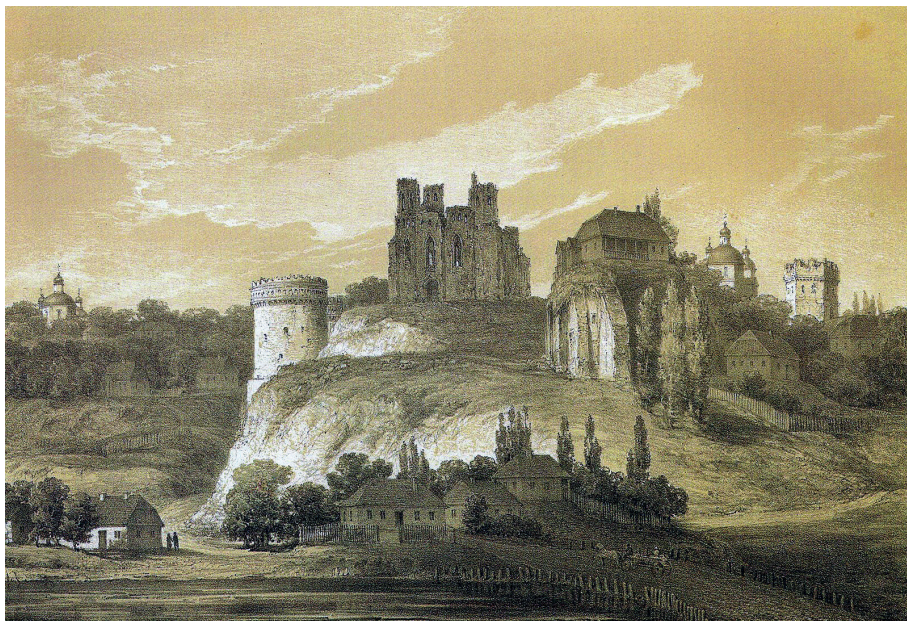
³³ W. Łuszczkiewicz, *Ruina Bohojawleńskiej cerkwi w zamku ostrogskim na Wołyniu*, „Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce” 1886, t. 3, s. 67–92.

Il. 4. Ostrog, widok perspektywiczny nieznanego autora, koniec XVIII w. Państwowa Biblioteka Publiczna w Sankt Petersburgu.

watorskich, wśród których wyróżniły się prace na zamku w Ostrogu trwające od połowy lat sześćdziesiątych XIX w. To właśnie w tym czasie przyszło też zrozumienie konieczności badań i ochrony dziedzictwa historycznego. Świadectwem wagi tego problemu była sprawiedliwa krytyka hrabiny Praskowii Uwarowej wyrażona pod adresem mniszek prawosławnych, które bezkarnie zaczęły przebudowywać dawny późnogotycki klasztor w stylu pseudorosyj-

Il. 5. Ostróg, *widok ogólny zamku*, litografia wg akwareli N. Ordy.

skim w Zimnem na Wołyniu³⁴. Niestety, podejmowane w tym okresie dość nieudolne akcje władz rosyjskich były skierowane na zniszczenie dawnych świątyń z doby Ostrogskich lub na ich przebudowę na cerkwie prawosławne (np. kościół pokarmelicki i pobernardyński w Dubnie, pokapucyński w Ostrogu, pofranciszkański w Korcu itp.)³⁵.

W dobie II Rzeczypospolitej (1918–1939), na terenie której znajdowała się większa część ziem dawnego księstwa Ostrogskich, w centrum zainteresowania polskiej społeczności naukowej i konserwatorskiej znalazła się przede wszystkim ochrona dziedzictwa kulturowego i związana z tym potrzeba odnowienia i umocnienia polskiej tożsamości narodowej. Logiczną konsekwencją takiego trendu stały się przede wszystkim prace renowacyjne mające na celu przywrócenie byłym świątyniom katolickim ich pierwotnego kształtu architektonicznego. W okresie tym – tak jak w poprzednich

³⁴ П.С. Уварова, *Архитектурные памятники Юго-западного края*, „Древности: Труды императорского Московского археологического общества” 1901, t. 19, z. 2, приложение к протоколу nr 538, s. 81.

³⁵ Zob. П. Ричков, *Міжконфесійний трансформізм в сакральній архітектурі Волині*, [w:] *Міędzy Wrocławiem a Lwowem. Sztuka na Śląsku, w Małopolsce i na Rusi Koronnej od XVI do XVII wieku*, Wrocław 2011, s. 383–398.

Il. 6. Ostróg, zamkowa wieża Okrągła (albo Nowa). XVI – pocz. XVI w. Fot. P. Rychkov.

latach – problematyka historyczno-architektoniczna inicjatyw książąt Ostrogskich podejmowana w pracach o charakterze popularnonaukowym lub ogólnohistorycznym wplatała się w szerszy kontekst. Wśród polskich autorów z lat dwudziestych i trzydziestych XX w. zauważalny wkład do badania zabytków dawnej architektury wnieśli m.in.: Jakub Hoffman³⁶, Stanisław

³⁶ J. Hoffman, *Przewodnik po Wołyniu*, Warszawa 1938.

Zajączkowski³⁷, Kazimierz Lewicki³⁸, Kazimierz Molendziński³⁹, Mieczysław Orłowicz⁴⁰, Franciszek Rawita-Gawroński⁴¹, Władysław Tomkiewicz⁴², Walerian Charkiewicz⁴³. W kontekście epoki międzywojennej w polskiej części Wołynia należy szczególnie wspomnieć twórczość ukraińskiego architekta S. Tymoszenki. Ten utalentowany mistrz zostawił po sobie na Wołyniu szereg unikalnych budowli cerkiewnych stworzonych według tradycji ludowego budownictwa drewnianego, którego korzenie sięgają odległych czasów ksiąząt Ostrogskich.

W latach międzywojennych badania na interesujący nas temat były dość skromne na Ukrainie, w warunkach dominacji ideologii komunistycznej i cenzury państwowej. Wygląda na to, że tematyka związana z mecenatem ksiąząt Ostrogskich niemal zupełnie zniknęła z prac naukowych. Jednak nawet w warunkach radzieckiej rzeczywistości społeczno-politycznej historyczne badania Wołynia, a w szczególności ostrogiani, nadal prowadzili Dmytro Antonowycz⁴⁴, Oleskij Baranowycz⁴⁵, Leonid Masłow⁴⁶, Josip Nowicki⁴⁷, Iwan Ogijenko⁴⁸ (metropolita Illarion) i inni.

Powrót zachodniego Wołynia do ZSRR w dobie powojennej stworzył nowe warunki do dalszych badań Ostrogiani architektonicznej, jednak problemem pozostawała dominacja ideologii partyjnej i ścisły nadzór partii nad rozwojem nauk historycznych. Jej wrogi stosunek do zabytków architekту-

³⁷ S. Zajączkowski, *Wołyń pod panowaniem Litwy*, „Rocznik Wołyński” 1931, t. 2, s. 1–25.

³⁸ K. Lewicki, *Ks. Ostrogscy w służbie Rzplitej*, „Rocznik Wołyński” 1938, t. 7, s. 1–67.

³⁹ K. Molendziński, *Klasztor pofranciszkański w Międzyrzeczu Ostrogskim*, Równe 1935.

⁴⁰ M. Orłowicz, *Ilustrowany przewodnik po Wołyniu*, Łuck 1929.

⁴¹ F. Rawita-Gawroński, *Klasztor oo. Franciszkanów...*, s. 943–960.

⁴² W. Tomkiewicz, *Wołyń w Koronie (1569–1795)*, „Rocznik Wołyński” 1931, t. 2, s. 26–66.

⁴³ W. Charkiewicz, „Scypjon ruski” *Konstanty Iwanowicz książę Ostrogski, wielki hetman litewski, wojewoda trocki, kasztelan wileński, marszałek ziemi wołyńskiej, starosta łucki, braclawski, winnicki etc. etc.*, Wilno 1934.

⁴⁴ *Українська культура. Лекції за редакцією Дмитра Антоновича*, Київ 1993; D. Antonowycz, *Deutsche Einflüsse auf die Ukrainische Kunst*, Leipzig 1942.

⁴⁵ O. Баранович, *Панське місто за часів Польської держави. Старий Костянтинів*, „Записки историко-філологічного відділу ВУАН” 1928, t. 17, s. 1–63; tegoż, *Новый город Западной Украины XVI в. (основание Староконстантинова)*, „Ученые записки Института славяноведения АН СССР” 1951, t. 3, s. 236–263.

⁴⁶ Л. Маслов, *Церква Св. Трійці в Межирічі Острозьському*, „Наша Батьківщина” 1937, t. 6, s. 131–137; i in.

⁴⁷ [И.В. Новицкий], *Острозские легенды*, „Воскресное чтение” 1933, nr 42–43, passim.

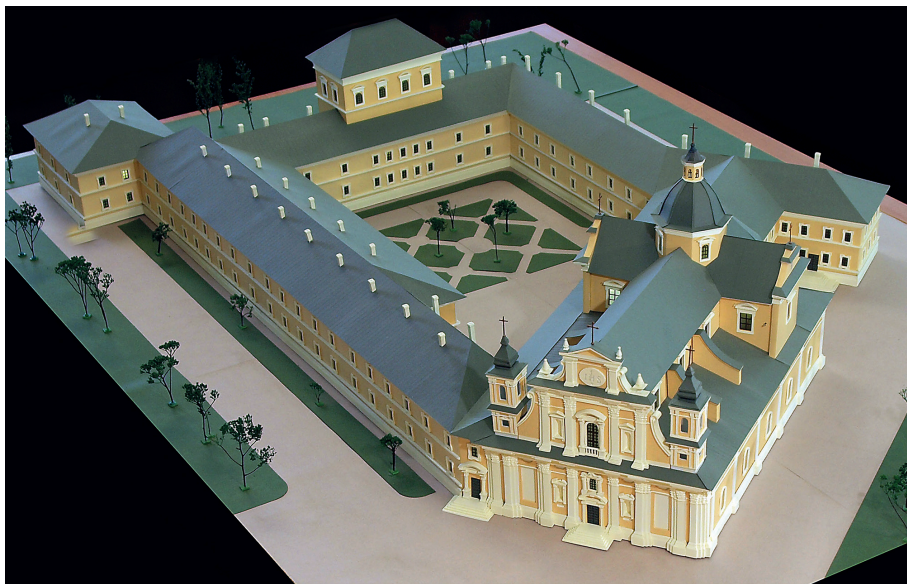
⁴⁸ *Іларіон, митрополит (Огієнко Іван), Князь Костянтин Острозький і його культурна праця. Исторична монографія*, [b.m.] 1992, s. 216.

Il. 7. Ostróg, cerkiew zamkowa z 1 poł. XVI w., przebudowa w latach 90. XIX w. Fot. P. Rychkov.

Il. 8. Ostrog, kolegium jezuitskie, XVII–XVIII w., autorzy modeli P. Rychkov, I. Kowalets.

ry sakralnej szedł w parze z masową likwidacją zabytków, z ignorowaniem dziedzictwa architektonicznego przy tworzeniu ogólnych planów rozwoju miast, z represjami w stosunku do naukowców i obrońców zarówno ukraińskiej, jak i polskiej architektury. Jednak i w takich warunkach rozpoczął się nowy etap, którego widocznym przejawem stało się bezpośrednio zaangażowanie w badania profesjonalnych architektów-konserwatorów, pracujących w instytutach badawczych Ukrainy – przede wszystkim w Kijowskim Instytucie Teorii, Historii i Perspektywicznych Problemów Architektury Radzieckiej. W sześciotomowej pracy *Historia sztuki ukraińskiej*, wydanej przez tę ostatnią instytucję w 1960 r., po raz pierwszy została zrealizowana próba syntetycznego odtworzenia historycznej ewolucji sztuki ukraińskiej. Architektoniczne dziedzictwo książąt Ostrojskich również znalazło w tym wydaniu godne miejsce⁴⁹.

Głównym inicjatorem wspomnianej obszernej pracy był doktor historii sztuki Grygorij Logwyn (1910–2001). Jeszcze w 1948 r. obronił on pracę doktorską poświęconą architekturze monasteru we wsi Zimno w pobliżu Włodzimierza Wołyńskiego. Później z zapałem pisał wiele o architekturze i sztuce tego regionu i całej Ukrainy. W 1959 r. ukazała się jego niewielka

⁴⁹ *Історія українського мистецтва*, t. 2: *Мистецтво XIV – першої половини XVII століття*, Київ 1967.

Il. 9. Dubno, plan miasta na początku XIX w., fragment mapy z kolekcji Kriegsarchiv, Wiedeń.

książeczka *Zamek w Ostrogu*⁵⁰, która stała się swego rodzaju kamieniem milowym w historii badań dziedzictwa książąt Ostrogskich. Również dzięki swojemu talentowi literackiemu G. Łogwyn stał się później obrońcą i propagatorem dawnej architektury. Wydał kilka znaczących prac o historii sztuki ukraińskiej. Wśród nich szczególną uwagę zwraca syntetyczna w treści i jasna w formie praca *Po Ukrainie. Zabytki sztuki starożytnej*⁵¹, gdzie spuściznę książąt Ostrogskich poświęcił wiele zapisanych żywym językiem stron.

Od 1960 r. w dziedzinie ostrogiarzy architektonicznej rozpoczęła się wieloletnia praca architekta-konserwatora Oleny Godowaniuk. Jej długotrwałe wysiłki badawcze zaowocowały napisaniem rozprawy doktorskiej *Zamek*

⁵⁰ Г.Н. Логвин, *Замок в Острозі (пам'ятки архітектури XV–XVI ст.)*, Київ 1959.

⁵¹ Тегош, *По Україні. Стародавні мистецькі пам'ятки*, Київ 1968.

w Ostrogu⁵² (1972 r.), która później stała się punktem wyjścia dla wielu artykułów naukowych omawiających różne zabytki architektoniczne⁵³. W czasach radzieckich duże znaczenie dla rozwoju ostrogiany architektonicznej i urbanistycznej miały również badania takich historyków, jak Wołodymyr Aleksandrowycz⁵⁴, Oleksander Bevzo⁵⁵, Witold Kowalów⁵⁶, Mykola Kowalski⁵⁷, Igor Mycko⁵⁸ i inni. W 1989 r. Ostrożanin Petro Andruchow został inicjatorem założenia Towarzystwa Naukowego i Krajoznawczego „Спадщина” („Spuścizna”), które dzięki wielu zorganizowanym konferencjom oraz wydaniu serii prac zbiorowych pod wspólnym tytułem *Ostrog u progu 900-lecia* (t. 1–6) dało nowy impuls do badań całego księstwa ostrogskiego oraz – w szczególności – stołecznego miasta Ostroga.

Wraz z okresem ukraińskiej niepodległości dla historii i historii sztuki nastąpiły czasy rozwoju. Duże znaczenie miało przywrócenie w Ostrogu szkolnictwa wyższego w Akademii Ostrogskiej ze statusem Uniwersytetu Naro-

⁵² Е.М. Годованюк, *Замок в Остроге. Дисс. ... канд. архитектуры (историко-архитектурное исследование)*, Киев 1971 (rękopis).

⁵³ Teżе, *Надвратные башни городских укреплений Острога и Дубно*, „Строительство и архитектура” 1969, nr 5, s. 33–36; teżе, *Замок в Остроге (историко-архитектурное исследование)*. Автореф. дис. канд. архитектуры, Львів 1972; teżе, *Два храма на Волини*, „Архитектурное наследство” 1979, nr 27, s. 80–88; teżе, *Исследование бастионных замчиц Волини*, [w:] *Исследование и охрана архитектурного наследия Украины*, Киев 1980, s. 82–88; О. Годованюк, *Троїцький монастир-фортеця у Межиричі-Острозькому і його місце в розвитку монументального зодчества України XVI–XVII ст.*, [w:] *Архітектурна спадщина України*, t. 2, Київ 1995, s. 62–78; teżе, *Пам'ятки будівельної діяльності князів Острозьких в Острозі*, [w:] *Острозька давнина. Дослідження і матеріали*, z. 1, Львів 1995, s. 40–58; teżе, *Вплив готики на муроване монументальне будівництво Волині кінця XIII–XVI ст.*, [w:] *Архітектурна спадщина Волині*, Рівне 2008, s. 9–22; teżе *Ренесанс в архітектурній спадщині Волині XVI – першій половині XVII ст.*, [w:] *Архітектурна спадщина Волині*, z. 2, Рівне 2010, s. 51–65; i in.

⁵⁴ В. Александрович, *Один із будівничих Острога*, „Жовтень” 1985, nr 3, s. 134; teżоż, *Мистецьке середовище Острога епохи академії (1570–1630) рр.*, [w:] *Острозька давнина. Дослідження і матеріали*, t. 1, Львів 1995, s. 59–68; teżоż, *Мистецькі клопоти князя Олександра Заславського*, „Український археографічний щорічник. Нова серія” 2010, z. 15–16, s. 169–214; i in.

⁵⁵ О.А. Бевзо, *Львівський літопис і Острозький літописець: Джерелознавче дослідження*, Київ 1971.

⁵⁶ W.J. Kowalów, *Szkice z dziejów kościelnych Ostroga i okolicy*, Biały Dunajec – Ostróg 2001.

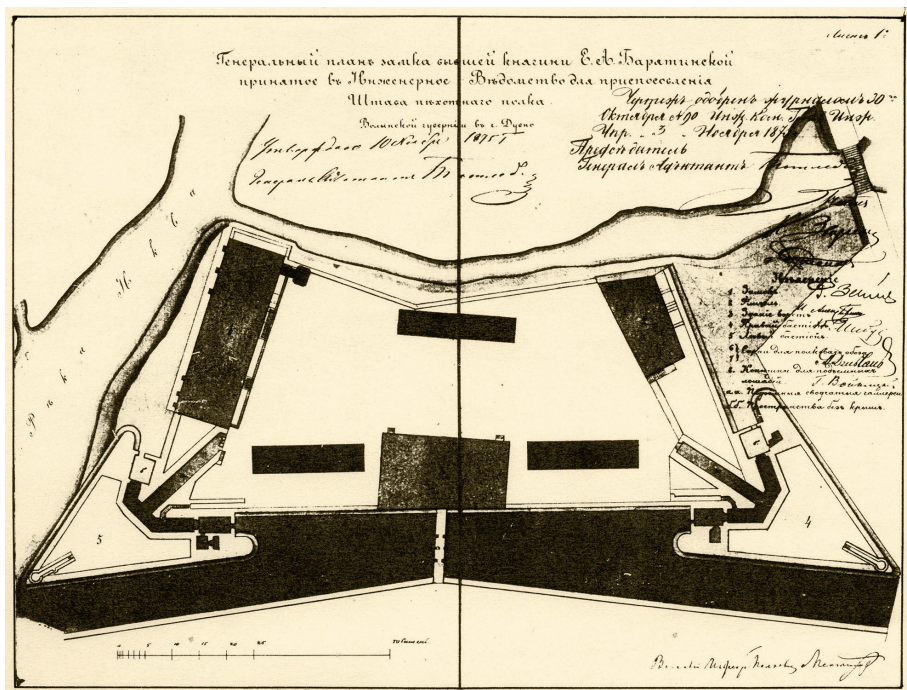
⁵⁷ Н.П. Ковальський, *Акт 1603 года раздела владений князей Острожских как исторический источник*, [w:] *Вопросы отечественной историографии и источниковедения*, t. 2, Днепропетровск 1975, s. 113–137; teżоż, *Етюдн з історії Острога*, Острог 1998; i in.

⁵⁸ І. Мицько, *Будівлі Острозької академії*, [w:] *Острозька академія. XVI–XVII ст.*, wyd. 2, Острог 2008, s. 70–71.

Il. 10. Dubno, zamek Ostrogskich-Lubomirskich. XVI – 1. poł. XVII w. Fot. z lat 20. XX w. Ze zbiorów autora.

Il. 11. Dubno, plan zamku Ostrogskich-Lubomirskich. 1. poł. XVII w., rys. z 1875 r. Ze zbiorów Rosyjskiego Państwowego Archiwum Wojenno-Historycznego w Moskwie.

Il. 12. Dubno, brama zamkowa. Fot. P. Rychkov.

dowego. W murach tej uczelni stopniowo rozwinęło się centrum badawcze, które dało potężny impuls do szybkiego rozwoju ostrogiańskiej historycznej. Za najważniejsze działanie w tym zakresie można uznać encyklopedyczne wydanie *Ostrogaska Akademia. XVI–XVII w.*, którego pierwsza wersja ukazała się w roku 1996 r., drugie zaś, znacznie rozszerzone, w 2008 r.⁵⁹ Nowoczesna Akademia Ostrogaska ma niewątpliwie wystarczający potencjał, aby także w przyszłości odgrywać rolę katalizatora dalszego postępu w dziedzinie inicjatyw urbanistycznych i budowlanych książęcej dynastii Ostrogskich.

⁵⁹ *Острозька Академія XVI–XVII ст. Енциклопедичне видання*, Острог 2008.

Wśród najważniejszych autorów niepodległej Ukrainy zajmujących się Ostrogianą architektoniczną należy wymienić takich historyków, jak Wiktor Atamanenko⁶⁰, Olena Babakowa⁶¹, Mykola Bendiuk⁶², Taras Wychowaniec⁶³, Iryna Woronczuk⁶⁴, Switłana Gawryliuk⁶⁵, Oleg Geń⁶⁶, Andrij Zajac⁶⁷, Petro Kraliuk⁶⁸, Wiktor Luts⁶⁹, Orest Maciuk⁷⁰, Igor Mycko⁷¹, Bogdan Pryszcz-

⁶⁰ В.Б. Атаманенко, *Описи замків князів Острозьких першої половини XVII століття*, [w:] *Середньовічні і ранньомодерні оборонні споруди Волині*, Кременець 2006, s. 118–125; tegoż, *Двори-філварки Степанської волості*, [w:] *Архітектурна спадщина Волині*, t. 12, Рівне 2010, s. 9–22.

⁶¹ О. Бабакова, *Ostrogiae ducum primus catholicus – фундаторська діяльність та релігійність князя Януша Острозького після конверсії на римо-католицизм*, „Просемінарії: Медевістика. Історія Церкви, науки і культури” 2008, z. 7, s. 120–123.

⁶² М. Бендюк, *Сакральний хрест: історія, типологія, криптографія і символіка*, [w:] *Історія музейництва, пам’яток охоронної справи, краєзнавства і туризму в м. Острозі і на Волині*, t. 1, Острогож 2006, s. 254–257.

⁶³ Т. Вихованець, І. Тесленко, *Старий Кривин: дослідження та матеріали з історії Південно-Східної Волині*, Білий Дунаець – Остріг 2005; tegoż, *Острозькі храми XVI – середини XVII століття*, „Наукові записки НУ «Острозька академія». Історичні науки” 2008, z. 13, s. 178–181.

⁶⁴ І. Ворончук, *Володіння князів Острозьких на Східній Волині (за інвентарним списком 1620 року)*, Київ–Старокосятинів 2001; tegoż, *Фортифікаційні споруди Острожчини (за інвентарем маєтків князів Острозьких 1620 року)*, [w:] *Середньовічні і ранньомодерні оборонні споруди Волині*, Кременець 2006, s. 126–136; tegoż, *Населення Волині в XVI – першій половині XVII ст.: родина, домогосподарство, демографічні чинники*, Київ 2011.

⁶⁵ С. Гаврилюк, *Архітектурні пам’ятки міста Острога як об’єкти вивчення та збереження*, [w:] *Острогіана в Україні і Європі*, Старокосятинів 2001, s. 339–348; tegoż, *Історичне пам’яткознавство Волині, Холмищини і Підляшшя (XIX – початок XX ст.)*, Луцьк 2002.

⁶⁶ О.Ф. Гець, *Міста – фортеці Волині, засновані князями Острозькими*, „Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наук. записки Рівнен. держ. гуманіт. ун-ту” 2001, z. 2, s. 91–99.

⁶⁷ А. Заяць, *Оборондатність волинських міст XVI – першої половини XVII ст.*, [w:] *Середньовічні і ранньомодерні оборонні споруди Волині*, Кременець 2006, s. 57–63; tegoż, *Урбаністичний процес на Волині в XVI – першій половині XVII століття*, Львів 2003; i in.

⁶⁸ П. Кралюк, *Мелетій Смотрицький і українське духовно-культурне відродження кінця XVI – початку XVII ст.*, Острогож 2007; i in.

⁶⁹ В. Луц, *Інвентарні описи Дерманського монастиря XVI–XVII століття в науковому доробку Володимира Вуйцика*, [w:] *Волинська ікона: дослідження та реставрація*, t. 10, Луцьк 2003, s. 165–166; i in.

⁷⁰ О. Мацюк, *Замки і фортеці Західної України. Мандрівки історичні*, Львів 1997.

⁷¹ І. Мицько, *Острозька слов’яно-греко-латинська академія*, [w:] *Острозька давнина. Дослідження і матеріали*, t. 1, Львів 1995, s. 13–23; i in.

Il. 13. Dubno, herb książąt Ostrogskich na narożniku bastionu zamkowego.
Fot. P. Rychkov.

pa⁷², Oleg Sydor-Gabelinda⁷³, Igor Teslenko⁷⁴, Wasyl Uljanowski⁷⁵, Natalia

⁷² Б. Прищепа, *Матеріали до реконструкції історичної топографії Острога доби середньовіччя*, [w:] *Архітектурна спадщина Волині*, Рівне 2008, s. 23–28; tegoż, *Історична топографія Дубна доби середньовіччя*, [w:] *Архітектурна спадщина Волині*, t. 2, Рівне 2010, s. 149–153; i in.

⁷³ О. Сидор-Габелінда, *Надгробок князя Костянтина Острозького в Успенському соборі Києво-Печерської Лаври*, „Записки Наукового Тов-ва ім. Т. Шевченка” 1998, t. 236: *Праці Комісії образотворчого та ужиткового мистецтва*, s. 279–293.

⁷⁴ І.А. Тесленко, *Шляхетська нерухома власність у „нижньому” Острозькому замку (пригородку) наприкінці XVI – на початку XVII ст.*, [w:] *Студії і матеріали з історії Волині 2009*, Кременець 2009, s. 192–225; tegoż, *Острозька волость у 1565–1608 роках: формування території, структура землеволодіння та механізм управління*. Дис. ... канд. істор. наук, Київ 2006; i in.

⁷⁵ В. Ульяновський, *Відоме і невідоме з біографії та діяльності князя К.І. Острозького*, [w:] *Острозька давнина. Дослідження і матеріали*, t. 1, Львів 1995, s. 24–31; tegoż, *Пам’ятник Костянтину Острозькому в Києво-Печерській лаврі*, „Український історичний журнал” 1995, z. 2, s. 112–121; tegoż, „Славний для всіх часів чо ловік”: князь Костянтин Іванович Острозький, Острог 2009; tegoż, *Князь Василь-Костянтин Острозький: Історичний портрет у галереї предків та нащадків*, Київ 2012; i in.

Jakowenko⁷⁶ i inni. W węższym kontekście – architektonicznym i urbanistycznym – badania prowadzą m.in. Oksana Bajcar-Artemenko i Kostiantyn Prysiażnyj⁷⁷, Wiktor Weczerski⁷⁸, Wołodymyr Wójcik⁷⁹, Leonid Kroszczenko⁸⁰, Olga Mykhajlyshyn⁸¹, Jurij Nelgowski⁸², Leonid Prybega⁸³, Petro Rychkov⁸⁴, Tetiana Tregubowa⁸⁵, Igor Fugol⁸⁶, Sergij Yurchenko⁸⁷.

⁷⁶ Н. Яковенко, *Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і центральна Україна)*, wyd. 2, Київ 2008; teje, *Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст.*, Київ 2002; i in.

⁷⁷ О. Байцар-Артеменко, *Присяжний К. Луцька брама в Острозі. Дослідження та спроба реконструкції*, [w:] *Фортеця. збірник заповідника „Густань” на пошану Михайла Рожка*, Львів 2009, s. 490–497.

⁷⁸ В. Вечерський, *Фортеці й замки України*, Київ 2011; i in.

⁷⁹ В. Вуйцик, *Дерманський монастир-фортеця*, „Вісник Інституту «Укрзахідпроектреставрація»” 2004, nr 14, s. 292–299.

⁸⁰ Л. Крощенко, *Старий Костянтинів – нове волинське місто XVI ст.*, [w:] *Архітектурна спадщина України*, t. 5, Київ 2002, s. 132–152; i in.

⁸¹ О. Михайлишин, *Відбудова замку Острозьких-Любомирських в Дубно в 20–30-х рр. XX століття: аспекти формування методики реновації*, „Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини” 2009, z. 6, s. 133–144; teje, *Невідомі проекти відбудови замку Острозьких-Любомирських в Дубно (1920–30 роки)*, [w:] *Архітектурна спадщина Волині*, t. 3, Рівне 2012, s. 177–190; teje, *Архітектура і містобудування Західної Волині 1921–1939 років*, Рівне 2013.

⁸² Ю. Нельговський, *Ренесанс в архітектурі України XVI – першої половини XVII ст.*, [w:] *Українське мистецтво у міжнародних зв'язках. Дожовтневий період*, Київ 1983, s. 42–60; i in.

⁸³ Л. Прибега, *Історико-типологічні особливості пам'яток оборонної архітектури України XIII–XVIII ст.*, „Праці Науково-дослідного інституту пам'яток охоронних досліджень” 2006, z. 2, s. 243–264; i in.

⁸⁴ П.А. Рычков, *Дорогами южной Ровеницы*, Москва 1989; tejo, *Католицькі храми та монастирі Острога*, [w:] *Остріг на порозі 900-річчя. Матеріали I–III науково-практичних конференцій (1990–1992)*, t. 2, Остріг 1992, s. 16–21; tejo, *Острог (архітектурно-планувальний розвій міста)*, [w:] *Острозька академія XVI–XVII ст.*, Острог 1997, s. 116–121; tejo, *До історії спорудження єзуїтського колегіуму в Острозі*, [w:] *Пам'ятки сакрального мистецтва Волині на межі тисячоліть*, t. 7, Луцьк 2000, s. 76–81; tejo, *Острозька спадщина архітектора Джакомо Бріано*, [w:] *Пам'ятки сакрального мистецтва...*, t. 7, s. 81–84; П.А. Рычков, В.Д. Луц, *Архітектурно-мистецька спадщина князів Острозьких*, Київ 2004; П.А. Рычков, *Архітектурно-просторовий розвиток Острога за картографічними джерелами*, [w:] *Архітектурна спадщина Волині*, t. 2, Рівне 2010, s. 5–28; tejo, *NON OMNIS MORIAR. Архітектура в культурній праці князів Острозьких*, Рівне 2011; i in.

⁸⁵ Т. Трегубова, *Полонне – місто-фортеця VII ст.*, [w:] *Мистецтво і сучасність: збірник наукових праць*, Київ 1980, s. 204–210.

⁸⁶ І. Фуголь, *Замок в м. Дубні Рівненської обл.*, „Вісник ін-ту «Укрзахідпроектреставрація»” 1995, nr 3, s. 57–58.

⁸⁷ С. Юрченко, *Про час будівництва Луцької брами в Дубні*, „Записки НТШ” 2001, t. 241: *Праці Комісії архітектури та містобудування*, s. 511–516.

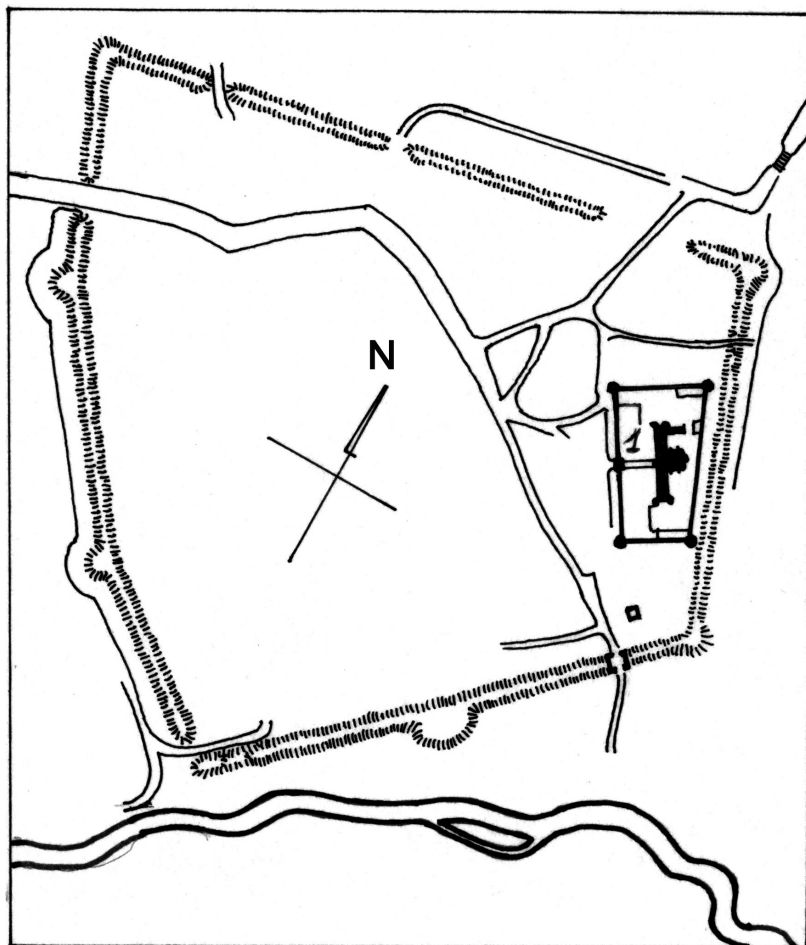
Il. 14. Dubno, klasztor bernardynów, rekonstrukcja graficzna P. Rychkov i D. Kotlarow.

Na przełomie XX i XXI w. Kresami wschodnimi interesowali się nadal polscy badacze. O ile jednak w okresie PRL zainteresowanie to świadomie i skutecznie powstrzymały władze komunistyczne, które dążyły do harmonii ideologicznej i politycznej ze wschodnim sąsiadem, ZSRR, o tyle po rozpadzie systemu i powstaniu niezależnej Ukrainy zaciekawienie to znacznie się pogłębiło i uaktywniło. Przejawem tego było np. wydanie dwóch serii prac inwentaryzacyjnych i badawczych. Pierwsza to obszernie *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej. Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*⁸⁸. Druga jest serią prac zbiorowych pt. *Sztuka Kresów Wschodnich* (t. 1–7, 1994–2012, poszczególne tomy redagowali: J. Ostrowski, A. Betlej, P. Krasny, A. Markiewicz).

W gronie polskich naukowców, którzy podejmują w swoich pracach zagadnienie działalności urbanistycznej i architektonicznej rodziny Ostrogskich, należy przede wszystkim wymienić takich badaczy, jak Andrzej Ba-

⁸⁸ *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej. Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*, red. J.K. Ostrowski, t. 1–22, Kraków 1992–2014.

Il. 15. Międzyrzecz Ostrogski, plan fortyfikacji miejskiej założonej w 1. poł. XVII w. Wg pomiarów K. Mołdźzińskiego.

ranowski⁸⁹, Andrzej Betlej⁹⁰, Piotr Bohdziewicz⁹¹, Zbysław Wojtkowiak⁹²,

⁸⁹ A.J. Baranowski, *Między Rzymem a Wilnem. Magnackie fundacje sakralne w Wielkim Księstwie Litewskim w czasach kontrreformacji na tle polityki dynastycznej w Europie Środkowej*, Warszawa 2006.

⁹⁰ A. Betlej, „Niech przyjdzie tu Witruwiusz wraz ze swoimi następcami”. Kilka uwag na temat kościoła Jezuitów w Ostrogu, „Roczniki Humanistyczne KUL. Historia Sztuki” 2006, t. 54, s. 189–224; i in.

⁹¹ P. Bohdziewicz, *Kościół i klasztor pobernardyński w Dubnie*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1959, nr 3/4, s. 398–400; i in.

⁹² Z. Wojtkowiak, *Ostrogski Konstanty Iwanowicz (ok. 1460–1530)*, [w:] *Polski słownik biograficzny* (dalej: PSB), t. 24, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1979, s. 486–489.

Mieczysław Gębarowicz⁹³, Bogdan Gerken⁹⁴, Maria Kałamajska-Saeed⁹⁵, Jerzy Kowalczyk⁹⁶, Tomasz Kempa⁹⁷, Piotr Krakowski⁹⁸, Piotr Krasny⁹⁹, Robert Kunkiel¹⁰⁰, Stanisław Łoza¹⁰¹, Adam Miłobędzki¹⁰², Jerzy Paszenda¹⁰³, Janusz Tazbir¹⁰⁴, Teresa Chynczewska-Hennel¹⁰⁵. Wspomnieć w tym miejscu należy także o naukowcach białoruskich, dla których badanie ostrogiany architektonicznej jest bardzo istotne ze względu na bezpośrednie powiązania rodziny Ostrogskich z ziemiami białoruskimi. Do takich należą m.in. Jurij Jegorow¹⁰⁶, Genadij Saganowicz¹⁰⁷, Władimir Czanturia¹⁰⁸. Interesujący nas temat, choć na mniejszą skalę, pojawia się także w badaniach rosyjskich (Leonid Sobolew¹⁰⁹,

⁹³ M. Gębarowicz, *Studia nad dziejami kultury artystycznej późnego renesansu w Polsce*, Toruń 1962.

⁹⁴ B. Guerquin, *Zamki w Polsce*, wyd. 2, Warszawa 1984.

⁹⁵ M. Kałamajska-Saeed, *Krakowski złotnik w Międzyrzeczu Ostrogskim*, [w:] *Sztuka Kresów Wschodnich*, t. 1, Kraków 1994, s. 133–137.

⁹⁶ J. Kowalczyk, *Sebastiano Serlio a sztuka Polska. O roli włoskich traktatów architektonicznych w dobie nowożytnej*, Wrocław 1973.

⁹⁷ T. Kempa, *Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525–1608), wojewoda kijowski i marszałek Ziemi Wołyńskiej*, Toruń 1997; tegoż, *Dzieje rodu Ostrogskich*, Toruń 2003; tegoż, *Wobec kontrreformacji. Protestanci i prawosławni w obronie swobód wyznaniowych w Rzeczypospolitej w końcu XVI i w pierwszej połowie XVII wieku*, Toruń 2007; i in.

⁹⁸ P. Krakowski, *Pomnik nagrobowy ks. Ostrogskich*, [w:] *Studia renesansowe*, t. 2, Wrocław 1957, s. 263–301.

⁹⁹ P. Krasny, *Architektura cerkiewna na ziemiach ruskich Rzeczypospolitej, 1596–1914*, Kraków 2003.

¹⁰⁰ R. Kunkiel, *Późnogotyckie cerkwie na zachodnich rubieżach Wielkiego Księstwa Litewskiego*, [w:] *Sztuka ziem wschodnich Rzeczypospolitej XVI–XVII w.*, red. J. Lileyko, Lublin 2000, s. 37–54.

¹⁰¹ S. Łoza, *Architekci i budowniczowie w Polsce*, Warszawa 1954.

¹⁰² A. Miłobędzki, *Zarys dziejów architektury w Polsce*, wyd. 2, Warszawa 1968.

¹⁰³ J. Paszenda, J. Poplatek, *Słownik jezuitów artystów*, Kraków 1972; J. Paszenda, *Architektura kolegium jezuitów w Ostrogu*, [w:] *Sztuka pograniczy Rzeczypospolitej w okresie nowożytnym od XVI do XVIII wieku*, red. A.J. Baranowski, Warszawa 1998, s. 285–304.

¹⁰⁴ J. Tazbir, *Kultura szlachecka w Polsce*, Poznań 1998.

¹⁰⁵ T. Chynczewska-Hennel, *Ostrogski Janusz książę (ok. 1554–1620)*, [w:] PSB, t. 24/3, z. 102, Wrocław i in. 1979, s. 481–486; tegoż, *Ostrogski Konstanty Wasyl książę (ok. 1526–1608)*, [w:] PSB, t. 24/3, z. 102, s. 489–495.

¹⁰⁶ Ю.А. Егоров, *Градостроительство Белоруссии*, Москва 1954.

¹⁰⁷ Г.М. Сагановіч, *Айчыну сваю баронячы: Кастанцін Астрожскі*, Минск 1992.

¹⁰⁸ В.А. Чантурия, *История архитектуры Белоруссии (дооктябрьский период)*, Минск 1985; tegoż, *Памятники архитектуры и градостроительства Белоруссии*, Минск 1986.

¹⁰⁹ Л. Соболев, *Борьба за наследство кн. К.И. Острожского в 40-е гг. XVI века*, [w:] *Острогяна в Україні і Європі. Матеріали міжнародного наукового симпозиуму 29–30 червня 2001 р.*, Старокостянтинів 2001, s. 33–48.

Il. 16. Międzyrzecz Ostrogski, współczesny widok cerkwi św. Trójcy i klasztoru pofranciszkańskiego. Fot. P. Rychkov.

Andrej Flier¹¹⁰ i inni) i litewskich (German Shlevis¹¹¹, Alge Jankiawiczienie¹¹²). Owocem tych ostatnich jest praca zbiorowa autorów litewskich *Kultura wielkiego Księstwa Litewskiego*¹¹³, w której szczególnie miejsce poświęcono osobie wielkiego hetmana litewskiego Konstantego I Ostrogskiego, a zwłaszcza jego inicjatywom budowlanym w Wilnie i w innych miastach księstwa.

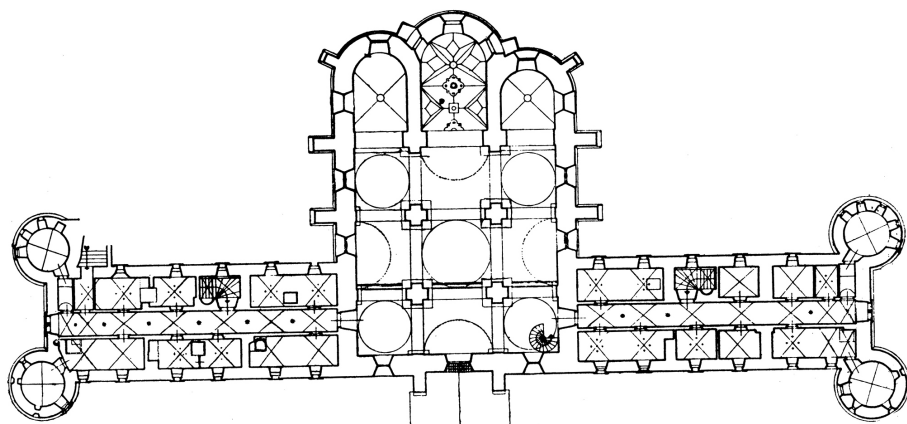
¹¹⁰ А.Я. Флиер, *Древнерусские традиции в зодчестве Великого княжества Литовского в XV в. (на примере храмостроительной деятельности князей Острожских)*, „Архитектурное наследство” 1986, z. 34, s. 152–157; tegoż, *Эволюция планов православных каменных храмов на территории Украины с X по середину XVII в.*, „Архитектурное наследство” 1988, z. 35, s. 86–96.

¹¹¹ Г. Шлевис, *Православные святыни Вильнюса: страницы истории*, Вильнюс 2003.

¹¹² A. Jankiawiczienie, *Wschodni obszar występowania gotyku i niektóre specyficzne cechy litewskiej architektury XV–XVI wieku*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki. Teoria i Historia” 1974, t. 19, z. 3, s. 233–242; Tejże, *Взаимодействие архитектурных культур на территории Великого княжества Литовского в XV – первой половине XVI века*, [w:] *Архитектура мира. Материалы конференции „Запад-Восток: взаимодействие традиций в архитектуре”*, t. 2, Москва 1993, s. 14–18.

¹¹³ *Lietuvos didžiosios kunigaikštijos kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*, sud. V. Ališauskas, I. Jovaiša, M. Paknys i in., Vilnius, 2001; wersja polska: *Kultura Wielkiego Księstwa Litewskiego. Analizy i obrazy*, Kraków 2011.

Il. 17. Międzyrzecz Ostrogski, rzut cerkwi św. Trójcy i klasztoru pofranciszkańskiego. Wg pomiarów K. Mołędzińskiego.

Ważnymi czynnikami motywującymi naukowców do podejmowania nowych badań na przestrzeni ostatnich dwóch dekad były: odkrycie nieznanych wcześniej archiwaliów, kontynuacja kompleksowych badań archeologicznych, zbadanie obiektów *in situ* w celu inwentaryzacji i dokumentacji, na potrzeby projektowania konserwatorskiego, analizy kompozycyjnej i stylistycznej, promocji społecznej dziedzictwa architektonicznego, zarówno ocalałego, jak i utraconego itp. Na razie efekty prób popularyzacji ostrogiańskiej architektonicznej pozostają jeszcze dość skromne. Temat ten jest wciąż otwarty i czeka na kontynuację przy ścisłej współpracy naukowców z różnych krajów. Synergia z pewnością przyniosłaby owoce, ale póki co są one jeszcze sprawą przyszłości.

Jeśli wyrażenia „ostrogiańska architektoniczna” użyjemy na określenie całokształtu zrealizowanych (i niezrealizowanych) inicjatyw budowlanych wszystkich przedstawicieli dynastii Ostrogskich na wszelkich terenach, które niegdyś znajdowały się w ich posiadaniu lub były przez nich administrowane, wówczas – moim zdaniem – strategicznie ważne dla dalszych poszukiwań naukowych stanie się określenie pewnych postulatów badawczych.

Po PIERWSZE, niezwykle istotne wydaje się rozszerzenie granic terytorialnych badania – tzn. rzeczywistej domeny przestrzennej, która w przeszłości kojarzyła się z posiadłościami interesującej nas rodziny magnackiej. Tak się złożyło, że ukraińska historia sztuki często ograniczała się do aktualnych granic państwowych, pomijając zjawiska, które rozwijały się poza nimi¹¹⁴.

¹¹⁴ W tym sensie należy pozytywnie ocenić pracę zbiorową w szerokim zasięgu przestrzennym: Князі Острозькі, red. І. Тесленко, Київ 2014.

Il. 18. Międzyrzecz Ostrogski, portal renesansowy południowego skrzydła klasztoru (obecnie monaster prawosławny). Fot. P. Rychkov, 1985 r.

Choć wynika to ze specyfiki funkcjonowania państwowych instytucji naukowych, „zamkniętych” często w granicach państwa, nie zmienia to faktu, że ze względu na synkretyzm procesu historycznego postępowanie takie jest błędne. Pokonanie wspomnianego ograniczenia pozwoliłoby na inicjowanie nowych i syntezę dostępnych już badań architektonicznych mecenatu Ostrogskich. Badania takie należałoby podejmować również poza granica-

mi historycznego Wołynia i Ukrainy w ogóle, tzn. na wszystkich terenach noszących ślady działalności Ostrogskich, należących dziś do Białorusi, Litwy i Polski. W kontekście tego postulatu bardzo ważna jest aktywizacja współpracy pomiędzy wymienionymi krajami. Tym bardziej, że rola wybitnych przedstawicieli książęcej rodziny Ostrogskich w życiu społecznym na terytorium tych państw zawsze była i pozostaje dość istotnym tematem, np. współczesna historiografia białoruska całkiem słusznie zalicza przedstawicieli rodu Ostrogskich do grona wybitnych działaczy politycznych i kulturalnych, zasłużonych dla kraju.

Po DRUGIE, dalszych wysiłków wymaga rozszerzenie podstaw źródłowych ostrogiany architektonicznej. Największy potencjał w tym zakresie tkwi w nowych badaniach archeologicznych dotyczących obiektów urbanistycznych, fortyfikacyjnych, sakralnych oraz mieszkalnych. Badania takie pozwalają na pozyskanie nowych informacji i na weryfikację posiadanej już wiedzy. Można mieć także nadzieję na odkrywanie w zbiorach archiwalnych nowych źródeł pisemnych i ikonograficznych, włącznie z dokumentami odnoszącymi się do ostrogiany architektonicznej.

Po TRZECIE, bardzo ważna jest niedostatecznie zbadana „strona techniczna” artystycznego mecenatu Ostrogskich, tzn. relacje pomiędzy klientem i architektem-twórcą, zleceniodawcą i wykonawcą. Wielu nieznanymi mistrzów sztuki budowlanej, którzy decydowali o rozwiązaniach projektowych, sprawowali opiekę nad procesami budowlanymi, kontrolowali ich jakość, a często i sami brali do ręki kielnię i poziomnicę, pozostaje nieznanymi. Trudno też sobie wyobrazić, że książę nadzorujący prace nad budowlą jako przyszły jej użytkownik nie wyrażał swojego smaku i preferencji artystycznych.

Książęta Ostrogscy związani byli zapewne ze środowiskiem architektoniczno-artystycznym Litwy i Polski, głównie Wilna i Krakowa, a także innych znanych miast, którym patronowały najbogatsze rody magnackie utrzymujące z przedstawicielami interesującej nas rodziny kontakty urzędowe i związane z nią węzłami małżeńskimi. To także otwiera szerokie pole do porównawczych badań morfologicznych i do ciekawych wniosków.

Z drugiej strony należy jednak zauważyć, że na życie kulturalno-artystyczne Wielkiego Księstwa Litewskiego i Rzeczypospolitej duży wpływ miały procesy ogólnoeuropejskie, co nie mogło pozostawać bez znaczenia dla gustów estetycznych przedstawicieli dynastii. Na przełomie XVI i XVII w. przedstawiciele dwóch ostatnich pokoleń Ostrogskich (Janusz, Anna Alojza i inni) w swych artystycznych preferencjach demonstrowali już przywiązanie

Il. 19. Starokonstantynów, zamkowa wieża obronna. Fot. P. Rychkov, 2010 r.

do architektury zachodniej, w dużej mierze wzorując się na doświadczonych mistrzach zagranicznych, głównie pochodzenia włoskiego.

Po CZWARTE, wydaje się, że istnieje jeszcze jedno zadanie o znaczeniu strategicznym dla przyszłych badań ostrogiań architektonicznej: należy unikać braku równowagi aksjologicznej pomiędzy tradycją wschodnią (prawosławną) a tradycją zachodnią (katolicką). Nie jest tajemnicą, że wiele świątyń katolickich, których mecenasami byli Janusz Ostrogski i Anna Alojza Chodkiewicz-Ostrogska, zostało utraconych lub znacznie zniekształconych późniejszymi

Il. 20. Starokonstantynów, cerkiew zamkowa i dzwonnica. Fot. P. Rychkov, 2010 r.

przebudowami. Procesy te, niestety, trwają do dziś (Monaster Św. Trójcy w Międzyrzeczu Ostrogskim). Dlatego ważne jest, aby oddzielić sztukę architektoniczną od preferencji wyznaniowych, chociaż nie jest to sprawa prosta.

Wreszcie, **PO PIĄTE**, oddzielnym i niezwykle ważnym zadaniem jest pozyskanie dla ostrogianych architektonicznej statusu misji społecznej, mającej na celu popularyzację wiedzy o przeszłości i tożsamości ukraińskiej w ogóle. Oznacza to – według mnie – że wszelkie osiągnięcia naukowców muszą zaowocować publikacjami poświęconymi zjawiskom na różnych poziomach taksonomicznych – od pojedynczego obiektu do rozległych zespołów urbanistycznych. Faktem bowiem jest, że architektura to także symboliczny „pomost” między przeszłością, teraźniejszością a przyszłością.

W ocenie dziedzictwa architektonicznego rodziny Ostrogskich nie możemy pominąć i tego aspektu, który określa jego rolę w kształtowaniu ukraińskiej tożsamości architektonicznej od końca XV do początku XVII w. Ostrog i inne fundacje Ostrogskich stały się nośnikami i strażnikami tradycji architektonicznej. W ramach tego właśnie dziedzictwa powstały specyficzne cechy renesansowej sztuki budowlanej, która w znacznym wymiarze wyznaczyła dalsze losy architektury ukraińskiej.

Na koniec można wyrazić nadzieję, że dawne miasto Ostróg, któremu los podarował tak świetną przeszłość, znów będzie cieszyć się jego przychylnością i stanie w jednym szeregu ze światowymi centrami oświaty i nauki. Chciałoby się wierzyć, że w przyszłości czekają je jedynie zmiany na lepsze.

BIBLIOGRAFIA

- Baliński M., Lipiński T., *Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym opisana*, t. 1–3, Warszawa 1844–1848.
- Baranowski A.J., *Między Rzymem a Wilnem. Magnackie fundacje sakralne w Wielkim Księstwie Litewskim w czasach kontrreformacji na tle polityki dynastycznej w Europie Środkowej*, Warszawa 2006.
- Charkiewicz W., „Scypjon ruski” Konstanty Iwanowicz książę Ostrogski, wielki hetman litewski, wojewoda trocki, kasztelan wileński, marszałek ziemi wołyńskiej, starosta łucki, braclawski, winnicki etc. etc., Wilno 1934.
- Gębarowicz M., *Studia nad dziejami kultury artystycznej późnego renesansu w Polsce*, Toruń 1962.
- Hoffman J., *Przewodnik po Wołyniu*, Warszawa 1938.
- Kardaszewicz S., *Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historii Wołynia, J.I. Kraszewski, Wspomnienia Wołynia, Polesia i Litwy*, Warszawa 1985. Warszawa–Kraków 1913.
- Kempa T., *Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525–1608), wojewoda kijowski i marszałek Ziemi Wołyńskiej*, Toruń 1997.
- Kempa T., *Dzieje rodu Ostrogskich*, Toruń 2003.
- Kowalczyk J., *Sebastiano Serlio a sztuka Polska. O roli włoskich traktatów architektonicznych w dobie nowożytnej*, Wrocław 1973.
- Kowalów W.J., *Szkice z dziejów kościelnych Ostroga i okolicy*, Biały Dunajec – Ostróg 2001.
- Krasny P., *Architektura cerkiewna na ziemiach ruskich Rzeczypospolitej, 1596–1914*, Kraków 2003.
- Łoza S., *Architekci i budowniczowie w Polsce*, Warszawa 1954.
- Miłobędzki A., *Zarys dziejów architektury w Polsce*, wyd. 2, Warszawa 1968.
- Molendziński K., *Klasztor pofranciszkański w Międzyrzeczu Ostrogskim*, Równe 1935.
- Paszenda J., Poplatek J., *Słownik jezuitów artystów*, Kraków 1972.
- Stecki T., *Z boru i stepu. Obrazy i pamiątki*, Kraków 1888.
- Wolff J., *Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku*, Warszawa 1895.
- Бевзо О.А., *Львівський літопис і Острозький літописець: Джерелознавче дослідження*, Київ 1971.
- Быков Н.П., *Князь Острожские и Волинь. Введение в историческую записку „Пятидесятилетие Острожского Св. Кирилло-Мефодиевского Братства”*, Петроград 1915.
- Ворончук І., *Володіння князів Острозьких на Східній Волині (за інвентарним списком 1620 року)*, Київ–Старокостянтинів 2001.
- Заяць А., *Урбаністичний процес на Волині в XVI – першій половині XVII століття*, Львів 2003.

- Історія українського мистецтва*, т. 2: *Мистецтво XIV – першої половини XVII століття*, Київ 1967.
- Князі Острозькі, ред. І. Тесленко, Київ 2014.
- Максимович М.А., *Письма о князьях Острожских*, собр. соч. М.А.-К. Максимовича, т. 1, Киев 1876, s. 164–195.
- Г.Н. Логвин, *Замок в Острозі (пам'ятки архітектури XV–XVI ст.)*, Київ 1959.
- Острозька Академія XVI–XVII ст. Енциклопедичне видання*, Острог 2008.
- Ричков П.А., Луц В.Д., *Архітектурно-мистецька спадщина князів Острозьких*, Київ 2004.
- Ричков П.А., *NON OMNIS MORIAR. Архітектура в культурній праці князів Острозьких*, Рівне 2011.
- Сагановіч Г.М., *Айчину сваю баронячы: Кастанцін Астрожскі*, Минск 1992.
- Струменский М.И., *Из Острожской старины*, Сергиев Посад 1916.
- Тучемский М., *Город Острог в современном кн. Константину Константиновичу Острожскому состояниши*, Почаев 1913.
- Ульяновський В., „Славний для всіх часів чоловік”: князь Костянтин Іванович Острозький, Острог 2009.
- Ульяновський В., *Князь Василь-Костянтин Острозький: Історичний портрет у галереї предків та нащадків*, Київ 2012.
- Яковенко Н., *Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і центральна Україна)*, вуд. 2, Київ 2008.
- Ярушевич А., *Ревнитель православия князь Константин Иванович Острожский (1461–1530) и православная литовская Русь в его время*, Смоленск 1896.

Summary

Investigation of Urban Planning and Architectural Heritage of Ostrogski Dukes: Study Issues and Accomplishments

Ukrainian (Ruthenian) duke families played an important role in the multicultural history of the Duchy of Lithuania and the First Commonwealth. The family of Ostrogski dukes (14th c. – 1st half of the 17th c.) was one of the most prominent. The high social status of the dynasty motivated them to actively develop the existing and establish new towns in their lands (Ostroh, Dubno, Zaslav, Stepan, Mezhirichi, Turov, Ostropol, Rivne, Kostiantyniv and others). Many town strongholds and dukes' castles were constructed, which as a whole ensured considerable defense potential in the Eastern borderland of contemporary Poland and Lithuania. The family also contributed greatly to the construction of sacral (Orthodox and Catholic) buildings. The paper is an attempt to generally characterize previous studies of the vast heritage of Ostrogski family and potential issues of future studies concerning urban planning and architecture.